

Mocsár Gábor

Válságtól a feltámadásig

A cím — elnézést kérek a vallásos érzelmű olvasótól — természetesen megtévesztő. Nem arról a biblikus történetről írok, amelynek hőseit eltemették, harmadnapon halottai-ból feltámadott, felmène a mennyekbe, üle az Atyaistennek jobbán. Témám nem biblikus, hanem irodalmi, közelebből a szociográfia köreiből, válságáról és feltámadásáról szól, s újabb elnézést, ha saját személyem is fel-felbukkan majd: nem tudom magamat megkerülni, hiszen a szociográfia életemnek, írói munkámnak egyik nagyon fontos szellete, s ne vegyék nagykétségnek, ha azt mondom: ennek a „magyar műfajnak” is nevezett irodalmi társadalomrajznak legújabb kori feltámadása — történetileg nézve —, nevem nélkül meg nem közelíthető.

Kezdjük a válsággal. Többször is átéltem válságát. Az első: amikor egy jól eltalált gondolattól vezéreltetve, néhány író a Horthy-korszak idején elindult, hogy felfedezze Magyarországot. Erdei Ferencről beszéltek (Futóhomok), Péja Gézáról (Viharsarok), Szabó Zoltánról (Cifra nyomorúság), Könyvsorozatuk (Magyarország felfedezése volt a sorozat címe) három kötet után abbamaradt, mert az akkori Magyarország erkölcsi-politikai teherbírása gyenge lévén, a hatalom nem bírta elviselni azt, amit ezek az írók — a mélységekbe alámerülve — felszínre hoztak. A hatalom arcába vágta a nép mélyeségek nyomorúságának mocskát. Kitergették a hatalom szennyesét: börtön lett a vége. Íródtak persze akkoriban a sorozaton kívül is szociográfiai, gondoljunk csak Illyés halhatatlan remekére, a Puszták népére, Darvas A legnagyobb magyar falu-jára, de sorolhatnám még sokáig. Egyet szögezzünk le, mert a későbbiekben ez a megállapítás újra felbukkan majd: ez a műfaj, a szociográfia akkoriban a szó politikai értelmében is, a leghatározottabban ellenzéki műfaj volt, habár irodalmárok művelték.

A második válsága „természetesen” az ötvenes évek első felére tehető, akkorra, amikor — utólag — a személyi kultusznak becézett évek nem tették lehetővé a magyar valóság őszinte, igaz feltárást, felmutatását. Nem akarok én most ünneprontó módon arról beszélni — de ha megszorítanánk elmondanám —, miért tartom becenevének a személyi kultusz elnevezést, de most ne politizáljunk, maradjunk szűkebb témánknál, amely persze nem nélkülözi a politikai éghajlat hatását, az akkori évek-ről szólva, torzító hatását sem.

Nemigen tudnám megmondani, mikor találkoztam, nyiladozó értelmű suhancként magával a fogalommal: szociográfia. Divatos kifejezéssel élve hátrányos környezetben, tanyavilágban nevelkedtem. Majd később, pult alól, antikvárium-ban hozzájutottam Veres Péter, későbbben atyai jóbarátom könyvéhez, a Falusi krónikához. Kiadója — neve ne maradjon említetlen! — az a Püski Sándor volt, aki most New Yorkban él, magyaroknak magyar könyveket árul, s ha néha haza-hazarepül, meg szokott látogatni. A könyv 1944-ben jelent meg, s a birtokomban levő példány ajánlása a bennfenteknek nem közömbös, ugyanis így íródott: „Friedlander Mórnak Veres Péter 1948. jún. 1.” Ez a könyv indított el engem a szociográfia csengős szekere után. Csengős szekér? Anyám szokta mondani, ha a városba indultam: „El ne menj aztán valami csengős szekér után!” Ugyanis akkor még voltak szekerek, kiscsikók, a csikó nyakában is csengő, ennek hangjából tudta meg a csikó, merre megy az anyja. De ha szemben jött egy másik csengős szekér, előfordult, hogy a szabadon kószáló kiscsikó annak a nyomába eredt. Hát én nem mentem idegen szekerek után: megszerettem a szo-

ciográfiát, megmaradtam csengője hangjánál.

A kezdet: a szülőföld. Erről szolt első — szerzőtárssal közösen írt — könyvem, a Tanyavilág, bomló világ. De hát ez sem történt előzmények nélkül. Tizenhárom évig újságíróskodtam, írtam én akkor is olyasféle riportokat — 53 után —, amiket némi bizonytalansággal akár a szociográfia kereteibe gyömöszölhetnék, ha a kor nem hagyta volna rajtuk ujjlenyomatát, s ha a szerkesztői döntés nem tette volna lehetetlenné a megjelenését. (Az akkori Szabad Nép-ről beszélek.) Az is az előzmények közé tartozik, hogy írtam egy kis könyvecskét (Egy párttitkár feljegyzései). Egy bihari faluban sokáig tartózkodtam, onnan hoztam figuráimat. De gyakorlatlan lévén, nem tudtam őket annyira „áttranszponálni”, hogy magukra ne ismertek volna, így hát az iskolaigazgató sajtóért akart ellenem indítani, mert magára ismert. Igaza volt, valóban róla mintáztam azt az ellenszenves figurát, de aztán az ügyvéd megmagyarázta neki, hogy a pert nem nyerheti meg, így hát ezt megúsztam. Kísértetiesen hasonló dolog történt velem itt, Szegeden is, nem velem ugyan, hanem egy akkor még gimnazista fiúval, akinek írását megjelentettem — ezt már nem úsztam meg. Az a fiú azóta József Attila-díjat kapott, de nem ez a lényeg, vissza gyorsan a valódi témához.

Persze, a szülőföld, a tanyavilág. Indítottam egy vitát, Tanyakérdés — sorskérdés címmel az akkor általam szerkesztett Alföldben. Kiderült, hogy nagyon fontos dolgokról van szó. Sokan hozzászóltak, egyetemi előadók, parasztemberek, tanyákról jött értelmiségiek. Veres Péter is. Magam is eléggé tragikus képet festettem a jól ismert tanyavilágról, sötétség, sár, babona. amit akarsz. Azóta is tűnődöm, jól tettem-e. Igazat adok magamnak. Igaz, mert csakis efféle tragikus hangon lehetett ráterelni a közvélemény figyelmét arra, hogy a tanyavilágban élő emberek — akkor még több mint egymillió lélek élt, pisálkolt a sötét tanyavilágban —, szóval a tanyabeliek, az is a nép, az is a haza. Azóta a tanyakérdésnek, bár a helyzet, mondhatni, alaposan átalakult, könyvespolcnyi s nem is akármilyen irodalma lett, de a mi vitánk volt az első fecske, amely a tavaszt meghozta.

Voltak, persze, perlekedéseim is, aki ismer, tudja, hogy a perlekedés, a vitaközlés természetem egyik, ha ugyan nem legjellemzőbb alapvonása. Például Erdei Ferencel. Elolvastam ma már klasszikusnak nevezett Magyar tanyák című könyvét, bárkinek meg tudom mutatni, csupa aláhúzás és kérdőjel. Én ugyanis nem értettem egyet az ő „tanyakoncepciójával”, mert ő a makói viszonyokból indult ki, én meg a magam hazai ismereteiből — ami lényegesen más. Utolsó éveiben igen jó barátok lettünk, pedig ő maga írta le, hogy én megkérdőjeleztem az ő egész életművét. Ez egy kicsit túlzás, mert ő jól tudta, hogy én őt, mint alulról jött s tudományossá lett elmét igen nagyra becsültem; barátságunk a tanyakérdés miatt sem bomlott meg, mert alapja elvi volt s nem „haveri”, vele ugyanis, ült vagy állt bármily magas polcon — ritka kivétel — lehetett vitaközlő. Állta, bírta. Szinte anekdotába illő, ahogy egyszer Szegeden föltette a kérdést — akkor, ha jól emlékszem a Hazafias Népfőnt főtítkára is volt —: „Nem vagyok veled tisztában. Tudom, hogy parasztgyerek voltál, aztán meg gyári munkás, most meg, minthogy író lettél, értelmiségi. Te minek tartod magadat?” Mire a válaszem: „En vagyok a Hazafias Népfőnt egyszemélyben. Munkás-paraszt-értelmi összefogás.” S ezt őszintén mondtam.

Újságírói-szerkesztői múltam igen jó előiskolája volt a később-

bi szociográfusi írói munkámnak. Ma sem rossz előiskola ez: itt, Szegeden is, olvasva egyik-másik újságíró riportját, megjegyzem magamban: ebből is jó szociográfus lehetne, ha valami „komolyabb” dologra adná a fejét. De még mindig a „válságos” időszaknál tartva: 53 nyarán meglátogattam egy Győr megyei középapparaszt, azt mondták róla, hogy az „mintaparaszt”. Valóban az volt. A szoba fala tele bekeretezett egykori bikatenyész-tői oklevéllel. Ebédelt éntem oda, a család ebédhez ült, engem nem hívtak asztalhoz. Szótlanul ettek. Nem volt kenyér a háznál. Mindenüket „begyűjtötték”. A gazda a kérdéseimre elütő válaszokat adott. Leforrázva jöttem el tőlük. Mág szégyellem, hogy ezt az „élményemet” nem írtam meg, habár, ha megírom, úgysem közölték volna. Olyan idők voltak. Akik emlékeznek rá, tudják, hogy 52 komisz aszályos nyara után télen, az öltetokről, színekről lehúzott szalmával etették a jószágokat, kukoricát például Kínából hozattunk — az állatok ezrével pusztultak éhen. Hát lehetett akkor valóságfeltárási irodalmat csinálni? De a tapasztalat máig él bennem, s ma is a fülem mögött suttog az ördög: csak az igazat, csakis az igazat.

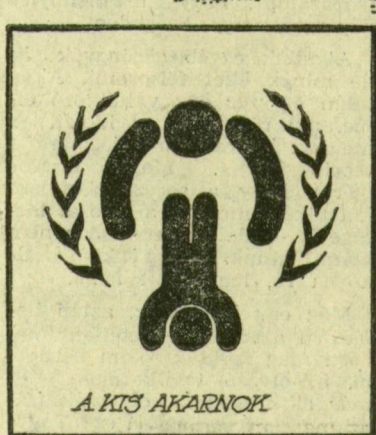
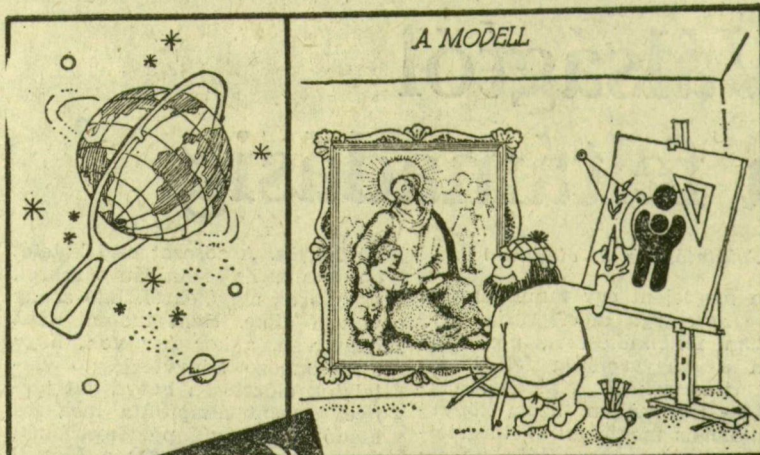
Hogy miként lábaltunk ki a válságból? Nagyon figyelemre-méltó, hogy a hatvanas évek közepe táján nem is a politika, hanem igenis, maga az irodalom állt az útba. Erre egy példát. Csóori Sándor egy kitérőről van szó. Költőként indult, így tartja számon a lexikon is. Igen ám, de ő maga írta, hogy úgy érzi, mint költő, válságba jutott, hazament a falujába, felment a toronyba, onnan istenigazában körülnézett, s megírta kitűnő könyvét, amelynek címe: Tudósítás a toronyból. Íródott róla egy kritika, az akkori Kortársban jelent meg, szerzője ma is „kulcsember”, s kifejtette, Csóori tudósítása — mint ahogy a szerző is bevallotta — valamifajta irodalmi válságtermék. Hüha, kaptam észhez, itt baj van! Ha a szociográfiát maguk az irodalmárok is válságterméknek tekintik, ez azt jelenti: meghúzták fölötte a lélekharangot. Holott én már az említett csengős szekér útját jogosnak, igaznak, követnivalónak véltem. Írtam is egy vitacikket, Válságtermék? címmel, ma már nem emlékszem, miket szenvedélyeskedtem össze, annyi rémlik, hogy igen illetékesre hivatkoztam, aki a múlt században azt írta, hogy valamennyi osztály közül épp a munkásosztály az egyedüli, amelynek érdeke, hogy a valóságot ismerje, mert ennek az osztálynak az érdeke, hogy a világot megváltoztassa, a maga képére formálja. Nem pontosan idézek, de a forrás tiszta: Karl Marx. S amikor a munkásosztály hatalomra kerül, akkor már nem érdeke, hogy a világot a könyörtelen és mély megismerés nyomán továbbformálja? Érdeke! Ma is ez a véleményem. Sőt, azt hiszem, ez az igény épp mostanában mintha egyre követelőbbben jelentkezne — de erről majd egy újabb könyvben. Bővebben és alaposan megindokolva.

Talán sikerült bizonyítanom, hogy a szociográfia válságából igen nehéz volt kikecmeregni. Most tehát beszéljünk a feltámadásról. Mert az is bekövetkezett. Hogyan?

Nálunk gyakoriak a tévhitek a szellemi, irodalmi jelenségekkel kapcsolatban. Megszokott dolog. Még határainkon túl is, a magyar irodalmárok körében is. Néhanat említek. Név nélkül. Egy igen tiszteletreméltó író, irodalomszervező vajon hová vezet vissza a két világháború közti magyar szociográfia kezdetét? Prágába. Ahol is az ún. Szent György körben tömörült magyar egyetemisták megszervezték, elindították a nagy múltú és hervadhatatlan érdemű Sárolos-mozgalmat, aztán Móríz Zsigmond találkozáva a „sárolosok” országjáró fiataljaival, hazahozta az eszmét: szociográfiát kell írni. Mintha nem élt volna a régi öreg Tessedik Sámuel, Berzevics Gergely, Kölcsey Ferenc — ők voltak az első magyar szociográfusok, nem a prágai magyar fiatalok! A szociográfia igenis itthoni eredetű, nem importált eszme.

A másik példa, de ez már kényesebb. A kolozsvári Korunk-

(Folytatás a 6. oldalon.)

Pátkai Tivadar

állunk egy udvaron

egyszer megcsókolta a szemünk „aztán a tízóraid megedd!” nem ettük bizony — madarainkat lakattuk jól

megcsókolta másszor is szemünk de akkorra az iskolapadok nem engedtek bennünket vissza soha többé földes szobáinkba sem az istállók öléhez

a valahányadik napon már csak postaládáinkat lestük — ha volt — azután azt se

álmodni még álmodtunk küszöbről cipő-arcokról és az útról töprengtünk az útról ahol a legszebbet veszítettük el

hát karácsonykor majd veszünk hely-jegyet s feketeszép ruhánkban állhatunk egy udvaron térdig a hóban:

nincs földes szobánk jászol sincs csak a világ kerítései vesznek körül!

Fenyvesi Félix Lajos

Levél a kórházba

Mi volt az első gondolatod ahogy először felsírt az újszülött? Hogyan bírtál életben maradni annyi csodás öröm és boldogság között? Dúdolva ringattad-e tovább, mikor az álom téged is pályába kötözött?

Várunk titeket, mint a tavaszt várja a csüggedő ember szüntelen. Virággal ékes a tiszta nagyszoba, a bölcsőt rigóttal bélelem. Tegnap óta a Hold csak ágyunkra süt hogy fekhelyed meleg legyen.